

Tarpukario Kražiai pasakotojų atsiminimuose

Emilija Gedvilaitė, mokinė

Kražių Žygimanto Liauksmo gimnazija

El. paštas emilijagedvilaite0405@gmail.com

Darbo vadovė: Emilija Kvietkuvienė, mokytoja metodininkė

Kražių Žygimanto Liauksmo gimnazija

El. paštas emilija1960@gmail.com

Santrauka. Straipsnyje atskleidžiami Kražių miestelio tarpukario metų vaizdai – nuo namų ir juose gyvenusių šeimų istorijų iki ant kasdienio stalo dėto maisto ir dėvėtų rūbų aprašymų. Įvardijamos ir tuo metu miestelyje veikusios kultūros, visuomeninės įstaigos ir organizacijos, pristatomi būdingi ar įsimintinesni kražiškių užsiėmimai – amatai ir kitos veiklos. Pasakojimui pasitelkiami Kražių miestelio gyventojų atsiminimai, tiek dar tos epochos amžininkų, tiek jau amžininkų vaikų įsiminti ir perteikti jų tėvų pasakojimai. Atsiminimai surinkti 2024 m. Kražiuose vykusios sakytinės istorijos ekspedicijos, kurią organizavo Kražių Žygimanto Liauksmo gimnazija ir Vilniaus universiteto Istorijos fakultetas ir kurioje dalyvavo universiteto studentai ir gimnazijos moksleiviai. Medžiaga apibendrinta ir perteikta gimnazijos mokinės. Straipsnis greta pateikiamos įdomios ir vertingos medžiagos liudija apie vietos gimnazijos ir jos auklėtinių domėjimąsi krašto istorija, pastangas ją fiksuoti ir tirti. **Reikšminiai žodžiai:** miestelis; miestelėnai; sakytinė istorija; Kražiai; Lietuva 1918–1940 m.

Interwar Kražiai in Oral Narration

Summary. The article reveals a picture of Kražiai, a minor town, during the interwar years while covering the range from the stories of homes and their families to the staple food which found its way onto the dinner table and descriptions of the daily worn clothes. The article names the cultures, public institutions and organizations which were active in the town at the time and introduces the mundane as well as more memorable occupations of the residents, including the commonly practiced crafts. The story is built on memories of Kražiai town residents, including those narrators who observed the events in person, and also stories of interwar-time witnesses, as memorized and recounted by their offspring. The memories were collected during an expedition an oral history expedition which took place in Kražiai in 2024, which was organized by Kražiai Žygimantas Liauksmas Gymnasium and Vilnius University Faculty of History, and which involved Vilnius University and Kražiai Gymnasium students. The collected materials were generalized and rendered by a student of Kražiai Gymnasium. Along with the fascinating and valuable material, this article serves as a witness of the interest of the local gymnasium and its students in the history of the land, along with efforts to register and explore this history.

Keywords: small town; town residents; oral history; Kražiai; Lithuania in 1918–1940.

Retas kuris kražiškis ar miestelio svečias suabejotų reikšmingiausiu istoriniu laikotarpiu Kražiuose buvus XVII–XVIII a., kai gyvavo jėzuitų kolegija, kultūrine ir edukacine veikla garsi ne tik Žemaitijoje, bet ir visoje Lietuvoje, žinoma net Europoje. Tačiau laikas atsigręžti į kitą etapą – tarpukarį, – kuris tarsi „iškrito“ iš garsiojo Kražių miestelio istorijos konteksto, bet tik ne iš vietos žmonių atminties, dar gyvųjų prisiminimų, leidžiančių atrasti šiandien nedidelio Žemaitijos miestelio unikalumą. Tolesnis pasakojimas remiasi 2024 m. Kražių Žygimanto Liauksmينو gimnazijos ir Vilniaus universiteto Istorijos fakulteto organizuotos sakinės istorijos ekspedicijos metu surinkta medžiaga – kražiškių atsiminimais¹.

Namų istorijos

Tarpukario Kražiai, pirmiausia, unikalūs savo pastatais ir jų istorijomis. Tai ištisų šeimų ar atskirų žmonių istorijos. Ne vienas Antrojo pasaulinio karo negandas išgyvenęs ir iki šių dienų išlikęs pastatas – miestietiškas, savo išore ir vidumi besiskyręs nuo kaimo trobesių. Pasakotojas, kraštotyrininkas Edvardas Dirmeikis prisimena tokį vaizdą: „Nors buvo lūšnų, prieš karą kūrėsi ir mūriniai pastatai.“ Vienas tokių – modernus Juozo Nainio (1907–1950) namas, pastatytas 1937 m. paties šeimininko rankomis. Namas atitiko visus tarpukario gyvenamųjų pastatų mados elementus. Jis ir šiandien yra miestelio pažiba. Namą, kaip prisimena Juozo duktė Emilija Zakarienė, puošė tautinė vėliava (1, 2 il.). Nainių kaimynystėje stovėjo žydo trobelė, kuri per karą, kaip ir daugelis kitų Kražių miestelio medinių pastatų, sudegė.

„Labai gražus Petrusevičiūčių namas buvo. Švarus. Su šuliniu kieme. Tvoros tokios parkoniukais paprastais, ne figūruotais. Baldai buvo Smetonos laikų. Sekcijikė su stiklais. Lovos gražiai pataisytos. Naminiais, su raštais. Kokliniai pečiai, gal tik dvaruose taip buvo“, – pasakoja miestelio gyventoja, šio namo savininkės Stanislavos Petrusevičiūtės buvusi mokinė Aldona Šniaukštienė.

Kražių gyventoja Teresė Veidaitė prisimena savo vaikystės laikų namą: „Vieną sieną statė mūrinę – nuo kaimynų. Per karą tik ji ir išliko. Vidų išklijuodavo laikraščiais. Vaikai ieškojom ant sienų, kur kas parašyta.“ Dirmeikis mena: „Tėvas pasistatė namą. Mūrinis tai buvo pirmas namas kvartale. Kurį laiką mokyklą namuose laikė. Valdžia padėjo įrengti antrą namo galą, kad mokyklą priimtų.“

¹ Ekspedicija vyko įgyvendinant Kelmės rajono savivaldybės finansuotą projektą „Pasakojimai apie tarpukarį Kražiuose“ (Vaikų vasaros poilsio programa, projekto Nr. V24-48).

1 il. Nainių namas Kražiuose,
XX a. 4 deš.

Fot. nežinomas / Emilijos Zakarienės
asmeninis rinkinys

♦

2 il. Kražiškis Juozas Nainys

Fot. nežinomas / Emilijos Zakarienės
asmeninis rinkinys

Privačiuose namuose kūrėsi smulkiojo verslo įmonės: laikrodžių taisykla, siu-
vykla, parduotuvės, net baldų, karstų dirbtuvės. „Dirbtuvės buvo name.“² Per karą
gerokai apdegusį Nainių namą pavyko atstatyti, nors, kaip teigia Zakarienė, „buvo
likę tik sienos ir smėlis“. Gyvenamuosiuose namuose paprastai buvo šarvojami mi-
rusieji: Nainių name buvo pašarvotas vos 43 metų nuo tuberkuliozės miręs Juozas
Nainys, vėliau – dar trys šeimos nariai. „Per metus mama palaidojo keturis arti-
miausius žmones – vyrą, mamą, brolių ir sūnų. Jai tebuvo 33“, – pasakoja Zakarienė.

Kultūros, paslaugų ir kitos įstaigos bei organizacijos

Kražiuose mokykla visais laikais buvo svarbiausia įstaiga. Taip pat ir tarpukariu.
Vietos žmonės mena, kad ji buvo įsikūrusi per tris pastatus, glaudėsi privačiuose
namuose. „Mokykla buvo ne tik švietimo, bet ir kultūros centras“, – tvirtina Dir-
meikis. Kultūros centru ji vadinama dėl aktyvių mokytojų – minėtos Stanislavos
Petrusevičiūtės, jos sesers Michalinos, šios vyro Mykolo Venclausko bei kitų – vei-
klos: pastatytų spektaklių, surengtų žygių ir valstybinių švenčių minėjimų. Dirmeikis
prisimena Kražiuose veikus ir vaikų darželį („Dvi grupės buvo. Pats lankiau“), taip
pat biblioteką („Valstybinė biblioteka veikė“). „Valsčius iki karo buvo prie stoties.
Šveikauskas buvo viršaitis. Į darbą ateidavo basas. Jurevičius buvo policijos virši-
ninkas“, – vardija miestelio svarbiausias įstaigas ir jų darbuotojus Dirmeikis. Jis taip
pat prisimena tėvo pasakojimą apie Kražiuose veikusį banką: „Tėvas ėmė paskolą
namui statyti. Mama šaukė: daug neimk, kaip atiduosim.“ Paštas Kražiuose, anot
Dirmeikio, – sena įstaiga: „Laiškai, laikraščiai ėjo per paštą.“ Anot to paties pasa-
kotojo, kražiškių kultūrinius poreikius tenkino net du knygynai. Kitus poreikius
tenkino vaistinė, pieninė. „Į Kražius statydavom pieną.“³ „Pieninė stipri buvo. Iš
Kražantės vežė ledus pienui šaldyti.“⁴ Veikė gaisrinė: „Gaisrinės – du arkliai, pri-
kabintas vežimas su bačka. Vėliau sudegė.“⁵ Tarpukariu kražiškiams taip pat svarbi
ir lankoma vieta buvo malūnas.

2 Interviu su Emilija Zakariene (Nainyte), atliko Gailė Gruzdaite, Rugilė Strazdaite, 2024-06-26, in: Vilniaus universiteto Istorijos fakulteto (toliau – VU IF) rinkinys.

3 Interviu su Julija Žibutiene (Zybartaitė), atliko Elena Mikniūtė, Rokas Stuogis, 2024-06-28, in: VU IF rinkinys.

4 Interviu su Edvardu Dirmeikiu, atliko Elena Mikniūtė, Rokas Stuogis, 2024-06-26, in: VU IF rinkinys.

5 Interviu su Danute Jurgiliene (Mikalauskaite), atliko Gailė Gruzdaite, Rugilė Strazdaite, 2024-06-28, in: VU IF rinkinys.

Paklausti apie politines ir kitas organizacijas, aktyvias grupes, pasakotojai vardija jų buvus ne vieną: „Šauliai buvo kilmingesni. Kūrėsi socialdemokratai, krikščionys demokratai – partinės organizacijos. Šauliai Medžiokalnėje šventes rengė. Su dūdų orkestrais.“⁶ „Tėvai priklausė pavasarininkams. Klebonas eidavo su pavasarininkais.“⁷ 98 metų amžiaus Papeksnių kaimo gyventoja Julija Žibutienė prisimena Kražių gyvenimą: „Broliai buvo šauliai. Darydavo tokias gegužines: iškeldavo vėliavą. Aš buvau prie angelaičių.“ Ne vienas pasakotojas teigia girdėjęs, kaip per Kražius Užvenčio link prezidentas Smetona važiuojo. Sustojęs Kražiuose pasisveikinti. Moterys jam dovanojo gėlių.

Amatai – ne tik žydų veikla

Amžininkų atmintyje išlikę žydai – Kražių verslininkai. „Žydai – biznio žmonės.“⁸ Kražiškiai prisimena ne vieno žydo vardus, pavardes: „Orkis, Šmidtas, Lipkė, Ruvelis, Steckis. Kražių daktars buvo žydas Šmidtas.“⁹ Visi pateikėjai be išimties pasakojo, kad Kražių žydai valdė „milijoninės vertės“ verslą ir „dauguma lietuvių su jais palaikė verslo ryšius“¹⁰. Tačiau verslas tarpukariu Kražiuose buvo ir lietuvių pragyvenimo šaltinis: „Buvo namas prie namo. Kas antrame – amatininkas.“¹¹ Vienas populiariausių amatų Kražiuose – siuvėjo: „Prieš karą Kražiuose buvo septyni siuvėjai. Visiems darbo užteko“¹²; „Buvo net kepurų siuvėjas“¹³; „Tėvas siuvėjas buvo. Gizelę turėjo. Pas tėvą siūdavo vyrai. Pas Fokaitę – moterys“¹⁴; „Tokia žemo ūgio buvo moterėlė, siuvėja. Tai siūdavo užsilipusi ant stalo, kad palta, kailiniai nesusiteptų.“¹⁵ Be siuvėjų, Kražiuose populiarius buvo dailidės, stogdengiai. „Banys irgi meistras buvo. Stogus dengė“, o „Stulginskis tai laikrodžius taisė“¹⁶. Zakarienės atsiminimuose gyvas tėvo amatas – karstai. Pasirodo, jie buvo daromi namo, kuria-

6 Interviu su E. Dirmeikiu...

7 Interviu su D. Jurgiliene...

8 *Ibid.*

9 Interviu su Aldona Šniaukštiene (Mikalauskaite), atliko Elena Mikniūtė, Rokas Stuogis, 2024-06-27, in: VU IF rinkinys.

10 *Ibid.*

11 Interviu su Terese Veidaite, atliko Elena Mikniūtė, Rokas Stuogis, 2024-06-27, in: VU IF rinkinys.

12 Interviu su E. Dirmeikiu...

13 Interviu su T. Veidaite...

14 Interviu su E. Dirmeikiu...

15 Interviu su A. Šniaukštiene...

16 Interviu su T. Veidaite...

3 il. Kražiškių
tarpukario amatai –
Juozo Nainio karstų
dirbtuvėje

Fot. nežinomas / Emilijos
Zakarienės asmeninis
rinkinys

me gyveno šeima, gretimame kambaryje, o močiutė, anot pasakotojos, nevengdavo padarytame karste prigulti pietų miego (3 il.).

Nesvetima kražiškiams tarpukariu buvo prekyba užaugintomis gėrybėmis. Šniaukštienė pasakoja, kaip iš mokytojų Petrusevičiūčių pirkdavo sodo derlių: „Raudonų serbentų dvi eilės buvo. Reikėdavo patiems prisiskinti. Aš dar privalgydavau beskindama. Skanūs ir jos obuoliai būdavo.“ Nevengė pas lietuvius apsipirkti ir Kražių žydai: „Babūnė rasodą augino – cviklų, kopūstų. Žydės ateidavo pirkti.“¹⁷ Būta ir „nuodėmingo“ verslo: viena gatvė vietinių vadinta „Nuodėmių“ dėl joje gyvavusio „verslo“ – naminukės gamybos ir prekybos ja.

Neatskiriama miestelio sritis – prekyba: „Krautuvių buvo daug. Kviesdavo užėti.“¹⁸ Dirmeikis pasakoja, kad Kražių miestelyje „[k]ooperatyvas buvo didžiulis. Pilna kavinių. Karčiamos tratėdavo. Buvo legalios ir nelegalios. Viskas centre. Per karą supleškėjo.“ Garsūs Kražiai buvo ir savo turgumi: „Vyko prekybinis judėjimas. Pauparius [medžiagines palapines] susistatydavo. Čigonų privažiuodavo. Prekiaudavo gyvuliais, maisto produktais“¹⁹; „Drabužių, medžiagų daugiau pirkdavo Kražiuose. Pakinktus pirkdavo“²⁰; „Pirkdavo gyvačių. Gaudydavo, įkišdavo į bonką, užpildavo

17 Interviu su A. Šniaukštiene...

18 Interviu su T. Veidaite...

19 Interviu su E. Dirmeikiu...

20 Interviu su J. Žibutiene...

naminuke. Kiaulėms, kad geriau būtų, nesirgtų.“²¹ Prekybiniai santykiai dažniausiai buvo pagrįsti pasitikėjimu. Veidaitė teigia: „Laikėsi žodžio. Prekes duodavo už [žodį] „atnešiu.“ Turgus buvo ne tik pirkimo ir pardavimo, bet ir bendravimo, kartais ir santykių aiškinimosi vieta: „Ubagai ant brukos susirinkdavo, po turgaus išgėrę mušdavosi.“²²

Gyventojai ir jų veikla

Tarpukario Kražiuose gyveno kelios bendruomenės – lietuviai, neatskiriama miestelio gyventojų dalis buvo žydai. O be jų – „[v]okiečių, lenkų kelios šeimos. Rusų aplink Kražius buvo ištisi kaimai. Vienas jų – Kalnyčios kaimas už Medžiokalnio.“ Tačiau „[p]riešiško nebuvu. Religines šventes švėsdavo kiekviena tautybė savo. Valstybines – kartu.“²³ Tačiau „laisvamaniai įsimaišę gyveno“²⁴. „Susirinkdavo [laisvamaniai], tarėsi, kokius papročius susikurti.“²⁵ Jie laidoti „civilinėse kapinėse“²⁶.

Paklausus, ką kražiškiai laiko įžymiais tarpukario žmonėmis, įvardijami valdžios atstovai: „Viršaitis Šveikauskas, Aleksandravičius, Kazys Matulevičius – vėliau komunistų auka.“²⁷ Kaip teigia tas pats pasakotojas, religinį miestelio gyvenimą „stipriai savo rankose laikė jaunas kunigas Stanislovas Rimkus“, kultūrinį – jau minėti Mykolas Venclauskas ir Stanislava bei Michalina Petrusevičiūtės. „Petrusevičiūtės mokydavo vaidinti, šokti. Venclauskienė [Michalina] – vaidinti, Stasė – šokti. Tris vasaras iš eilės mokė“²⁸ (4 il.). Kražiškė Jadvyga Stonienė, paklausta apie įžymius miestelio žmones, prisimena kaimynystėje augusį dar būsimą akademiką, archeologą Mykolą Michelbertą: „Michelbertų Mikasiukas kaimynystėj augo, su mano broliu draugavo.“

Kražių istorijos tąsa ir vertės matas tarpukariu, kaip teigia pasakotojai, buvo mokykla ir bažnyčia: „Pagrindinis užsiėmimas – mišios, kapinių lankymas, pagrabai. Mama su Juzefa [Ramanauskaite] visus apgiedodavo.“²⁹ Tuomet kražiškiams nesvetima buvo ir meninė raiška: „Buvo orkestras mūsų troboj. Vaigauskas grojo

21 Interviu su D. Jurgilienne...

22 *Ibid.*

23 Interviu su E. Dirmeikiu...

24 Interviu su D. Jurgilienne...

25 Interviu su T. Veidaitė...

26 Interviu su A. Šniaukštienė...

27 Interviu su E. Dirmeikiu...

28 Interviu su A. Šniaukštienė...

29 Interviu su D. Jurgilienne...

4 il. Mokytojų Petrusevičiūčių suburti jaunieji Kražių aktoriai, XX a. 5 deš. antroji pusė
Fot. nežinomas / Aldonos Šniaukštienės asmeninis rinkinys

armonika, tėvelis – smuiku. Mums su broliu leisdavo klausytis. Tėvas pats smuiką pasidarė.“³⁰

Poreikis skaniai valgyti ir pasipuošti

Pagrindiniu maistu miestelio gyventojai laikė tai, ką patys užsiaugindavo arba nusipirkdavo turguje. „Mama augino ančių, žąsų, skaniai valgėm.“³¹ Nors vietinių užsimenama apie miestelyje buvusį restoraną, žydų arbatines, visgi svarbiausia maisto gamybos ir vartojimo vieta buvo namai, o gamintojos – namų šeimininkės. Pagrindinis maistas buvo „[k]opūstai, barščiai, pupelės mėgom, sviestą, sūrį“³²;

30 Interviu su A. Šniaukštiene...

31 Interviu su J. Žibutiene...

32 *Ibid.*

„Bulvių košė su spirgiukais sumaišyta. Pieniška sriuba vakarienei“³³; „Kugelį skanų mama kepdavo. Pyragiukus virdavo, dabar žmonės cepelinais vadina“³⁴; „Dažniausiai bulvienė: bulvės, morkiukas su kopūstais arba su pupelėmis, kartais su žirniais. Kai kiaulę papjaudavo – su mėsa“³⁵; „Kepdavom kleckus ant špyžiaus“³⁶; „Silkė su rasalu. Su bulvėm karštom buvo skanu.“³⁷ Kalbant apie stipresnius gėrimus minėtina naminukė, o moterų – „[l]ikeris toks raudonas buvo. Labai skanus.“³⁸ Galima daryti išvadą, kad tarpukariu kražiškai valgė paprastai, bet neprastai.

Kitas svarbus savivertės rodiklis – apranga ir kitos įvaizdžio detalės. Apie tai pasakoja Žibutienė: „Mama mokėjo išausti tokiais gražiais langeliais. Ta medžiaga blizgi. Man pasiuvo kostiumėlį tokį gražų: pusilgės rankovės, pirštinės baltos, skrybėliukas. Visi trys broliai turėjo blizgančius batus. Tikrai skyrėmės iš kitų. Broliai įkalbėjo man sugarbanoti plaukus. Nudažėm šlajukus. Kutosus padarėm dekiui. Nuvažiavom į šokius. Nukonkuravau visas šokėjas.“ Veidaitė teigia, kad tėvas „dėl mados“ nešiojosi lazda. Zakarienė prisimena, kaip tėvas iš odos pasiuvo portfelių vadovėliams ir sąsiuviniams susidėti. „Mus miesčionkom vadino. Biškį nešėmės. Kaimietės atėjusios basos Kražantėj kojas plaudavosi, tada apsiaudavo.“³⁹

* * *

Iš laiko perspektyvos miestelio gyvenimas pasakotojų vertinamas pozityviai – praeitis atspindi šiltą, nostalgiką, sentimentalų bendravimą, kitas vertybes: „Tėvai neskaičiavo: čia apsimoka – čia neapsimoka. Visada kūrė ateities planus. Kražiai visada tvarkėsi ir tvarkosi iš lėto, bet inteligentiškai.“⁴⁰

33 Interviu su T. Veidaite...

34 Interviu su Danute Ambrozaitiene (Glazauskyte), atliko Gailė Gruzdaitė, Rugilė Strazdaitė, 2024-06-28, in: VU IF rinkinys.

35 Interviu su A. Šniaukštiene...

36 Interviu su Jadvyga Stoniene (Andrulyte), atliko Gailė Gruzdaitė, Rugilė Strazdaitė, 2024-06-27, in: VU IF rinkinys.

37 Interviu su D. Jurgiliene...

38 Interviu su J. Žibutiene...

39 Interviu su D. Jurgiliene...

40 Interviu su T. Veidaite...

Iš ekspedicijos dienoraščio...

Danutė Ambrozaitienė, 2024 m.

Fot. Vaida Andrulienė

Edvardas Dirmeikis, 2024 m.

Fot. Elena Mikniūtė

Danutė Jurgilienė (kairėje), 2024 m.

Fot. nežinomas

Jadvyga Stonienė, 2024 m.

Fot. Vaida Andrulienė

Aldona Šniaukštienė, 2024 m.

Fot. Salvijus Kulevičius

Emilija Zakarienė, 2024 m.

Fot. Salvijus Kulevičius

Julija Žibutienė (viduryje), 2024 m.

Fot. Petras Terleckis

Teresė Veidaitė, 2024 m.

Fot. Elena Mikniūtė